

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

Departament Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu i początki Ministerstwa Sprawiedliwości (luty 1917 – październik 1918)

Departament Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego stanowił załączek Ministerstwa Sprawiedliwości, jednego z centralnych organów państwowych II Rzeczypospolitej. Pomimo ważnej roli, jaką odegrał u progu odzyskania przez Polskę niepodległości, niewiele dotąd poświęcono mu uwagi. Był organem Tymczasowej Rady Stanu (dalej: TRS)¹, utworzonej na podstawie rozporządzenia generał-gubernatorów warszawskiego i lubelskiego z dnia 26 listopada 1916 r., wydanego na rozkaz cesarza Niemiec Wilhelma II i cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa I, a ogłoszonego 6 grudnia 1916 r.²

Struktura organizacyjna TRS była dość rozbudowana. Poza Zebraniem Ogólnym i Wydziałem Wykonawczym, które podlegały bezpośrednio marszałkowi, czyli przewodniczącemu TRS, działała Komisja Sejmowo-Konstytucyjna, 8 departamentów: I – Wojskowy, II – Skarbu, III – Spraw Politycznych, IV – Spraw Wewnętrznych, V – Gospodarczo-Społeczny, VI – Pracy, VII – Sprawiedliwości i VIII – Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a także Komisja do spraw Komisarzy Miejsowych i inne komisje³. W pra-

---

¹ Tymczasowa Rada Stanu była pierwszym polskim organem powołanym na terenie proklamowanego aktem 5 listopada 1916 r. nowego tworu państwowego o nazwie – analogicznej do nazwy wcześniejszej obowiązującej na tym obszarze – Królestwo Polskie. Według treści rozporządzenia obu generał-gubernatorów z dnia 26 listopada 1916 r., TRS miała być organem opiniodawczym dla obu administracji – niemieckiej i austriackiej oraz współdziałającym przy tworzeniu wszelkich urządzeń państwowych na terenie Królestwa Polskiego. Przewodniczącym TRS (marszałkiem) był Wacław Niemojowski, a jego zastępcą Józef Mikułowski-Pomorski.

² Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau, 1916, Nr 55.

³ Komisja dla urządzenia wielkiego zebrania społeczeństwa do porozumienia się z TRS co do spraw ogólnopolitycznych, Komisja do porozumienia się z osobą kandydata na premiera rządu polskiego i Komisja dla opracowania projektu organizacji rządu polskiego i przejmowania administracji od okupantów, połączone w dniu 13 czerwca 1917 r. w jedną komisję.

cach TRS brali udział komisarze rządowi⁴, a w niektórych sprawach, np. dotyczących sądownictwa, również specjaliści delegaci władz okupacyjnych⁵.

Departament VII Sprawiedliwości stanowił w tej bogatej strukturze wewnętrznej tylko jedną z części składowych TRS, ale bardzo istotną, zarówno z uwagi na znaczenie wymiaru sprawiedliwości dla państwa, jak i z uwagi na rzeczywiste dokonania. Departament ten został powołany na posiedzeniu Wydziału Wykonawczego TRS w dniu 23 stycznia 1917 r. Obowiązki dyrektora Departamentu powierzono jednemu z członków TRS Stanisławowi Bukowieckiemu, a jego zastępcy – Wacławowi Makowskiemu. W wewnętrznej strukturze organizacyjnej najważniejsza rola przypadła Radzie Departamentu, która zatwierdzała projekty przygotowywane w Departamencie, a zwłaszcza w komisjach powoływanych z czasem w ramach tego organu. Komisje z założenia miały charakter czasowy, gdyż były powoływane do wykonania określonych prac, głównie przygotowania różnych projektów ustawodawczych. W marcu 1917 r. powołano dwie pierwsze i zarazem najważniejsze komisje, które miały charakter bardziej trwały od pozostałych: ośmioosobową Komisję Prawa Cywilnego i siedmioosobową Komisję Prawa Karnego. Przewodniczącym tej pierwszej został Jan Jakub Litauer, drugiej – Henryk Ettinger⁶. W kolejnych miesiącach powołano też m.in. Komisję kierowniczą kursów dla urzędników sądowych, Komisję Więzienną, Komisję Opłat Sądowych, Komisję Organizacji Adwokatury, Komisję Hipoteczną, Komisję Kwalifikacyjną, Komisję Egzaminacyjną, Komisję Kasowości, Komisję Biurowości, Komisję Redakcyjną Ustaw Przechodnich, Komisję Instrukcji dla Prokuratorów, Komisję Gospodarczą i Komisję Biurowości Sądowej. Szczegółowe zestawienie wszystkich komisji działających w okresie od lutego 1917 r. do października 1918 r., a więc w ramach najpierw Departamentu Sprawiedliwości, a później Ministerstwa Sprawiedliwości, podano w osobnej tabeli (tab. 1).

W Departamencie istniały ponadto czasowo referaty (maksymalnie 6) oraz Sekcja Skarbowa. Departament miał więc niejednorodną strukturę wewnętrzną, która utrudniała wypracowanie stałej procedury działania. W praktyce przy przyjmowaniu projektów legislacyjnych najczęściej realizowano następujący schemat prac. Przygotowaniem materiałów i wstępnego projektu zajmował się odpowiedni referat. Następnie projekt trafiał do właściwej komisji, gdzie w toku dyskusji nadawano mu ostateczny kształt. Przekazywany był dalej pod obrady Rady Departamentu Sprawiedliwości i dopiero przez nią zaakceptowa-

---

⁴ Ze strony władz niemieckich komisarzami rządowymi byli: Hugo Lerchenfeld-Köffering, Bohdan Hutten-Czapski i Józef Żychliński, a ze strony władz austro-węgierskich: Jan Konopka, Ignacy Rosner i Stefan Iszkowski.

⁵ Delegatami władz okupacyjnych do spraw sądownictwa był ze strony niemieckiej Zygmunt Pomian-Dziembowski, a ze strony austro-węgierskiej – Władysław Müller.

⁶ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego wykonane lub przygotowane przez czas jej istnienia, tj. od dnia 15 stycznia do 1 września 1917 roku*, Warszawa 1918, s. 77.

Tabela 1.

**Komisje Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu
i Ministerstwa Sprawiedliwości (luty 1917–październik 1918)**

Nazwa komisji (data rozpoczęcia i zakończenia prac)	Skład osobowy	Liczba posiedzeń
Komisja Prawa Cywilnego (od 10.03.1917 do 9.02.1918) przewodniczący członkowie	Jan Jakub Litauer 7 osób	69
Komisja Prawa Karnego (od 23.03.1917 do 1.10.1918) przewodniczący członkowie	Henryk Ettinger 6–10 osób	90
Komisja Redakcyjna Prawa Karnego (od 16.08.1917 do 31.08.1917)	Aleksander Mogilnicki Emil Stanisław Rappaport	14
Komisja kierownicza kursów dla urzędników sądowych (od 13.04.1917 do 18.01.1918) przewodniczący członkowie	1. Józef Higersberger 2. Stanisław Staniszewski (od 15.09.1917) 7 osób	16
Komisja Więzienna (od 27.04.1917 do 3.12.1917) przewodniczący członkowie	1. Leon Supiński 2. Bronisław Sobolewski (od 26.09.1917) 8-9 osób	7
Komisja Oplat Sądowych (od 17.05.1917 do 17.11.1917) przewodniczący członkowie	Jakub Glass 5 osób	25
Komisja Kwalifikacyjna (od 31.05.1917 do 26.06.1917) przewodniczący członkowie	Dominik Anc 3 osoby	11
Komisja Redakcyjna ustaw przejściowych cywilnych i karnych (od 3.06.1917 do 4.07.1917) przewodniczący członkowie	Jan Jakub Litauer 3–5 osób	5

Komisja Egzaminacyjna dla urzędników średnich wymiaru sprawiedliwości (od 16.06.1917 do 24.08.1917) przewodniczący członkowie	Józef Higersberger 6-7 osób	13
Komisja w sprawie organizacji kasowości sądowej (od 4.07.1917 do 13.08.1917) przewodniczący członkowie delegat Departamentu Skarbu	Wacław Makowski 8 osób 1 osoba	5
Komisja Biurowości Sądowej (od 13.07.1917 do 3.08.1917) przewodniczący członkowie	Ludwik Ręczlerski 4 osoby	15
Komisja Gospodarcza (od 21.08.1917 do 31.08.1917) przewodniczący członkowie	Stanisław Staniszewski 3 osoby	4
Komisja Instrukcji dla Prokuratorów (od września do października 1917) przewodniczący członkowie	Bronisław Sobolewski 2 osoby	
Komisja Hipoteczna (od 1.10.1917) przewodniczący członkowie	Stanisław Szrednicki 4 osoby	
Komisja Organizacji Adwokatury (od 12.10.1917 do 15.05.1918) przewodniczący członkowie delegaci adwokatury rzeczoznawcy w sprawie obrońców sądowych	Dominik Anc 4-6 osób 3 osoby 2 osoby	53
Komisja dla opracowania ustawy o aplikacji sądowej (od 26.11.1917 do 18.02.1918) przewodniczący członkowie delegaci Uniwersytetu Warszawskiego	Leon Supiński 6 osób 2 osoby	17
Komisja Archiwalna (od 11.12.1917) przewodniczący członkowie	Leon Supiński 4 osoby	

Komisja w sprawie urzędów pojednawczych i ochrony lokatorów (od 15.01.1918 do 29.01.1918) przewodniczący członkowie	Leon Supiński 4 osoby	4
Komisja reformy kancelarii hipotecznych (od 20.03.1918 do 25.03.1918) przewodniczący członkowie	Józef Higersberger 5 osób	2
Komisja dla opracowania ustawy notarialnej (od 21.03.1918 do 13.07.1918) przewodniczący członkowie	Józef Światopełk-Zawadzki 7 osób	20
Komisja w sprawie opłat na rzecz miast i gmin (od 25.03.1918) przewodniczący członkowie	Józef Światopełk-Zawadzki 4 osoby	
Komisja dla opracowania projektu organizacji sądów dla nieletnich (od 15.04.1918 do 6.05.1918) przewodniczący członkowie przedstawiciel Ministerstwa Pracy przedstawiciel Ministerstwa Oświecenia Publicznego przedstawiciel Wydziału Zdrowia przedstawiciel Opieki Społecznej	Bronisław Sobolewski 3 osoby 1 osoba 1 osoba 1 osoba 1 osoba	4
Komisja dla opracowania ustawy o Rejestrze Handlowym (od 15.04.1918 do 2.12.1918) przewodniczący członkowie	Jan Namitkiewicz 9 osób	57
Komisja w sprawie przepisów o zmianie nazwiska (od 15.06. 1918 do 27.07.1918) przewodniczący członkowie	Józef Higersberger 6 osób	3
Komisja w sprawie zawieszenia biegu terminów i przedawnień (od 26.08.1918 do 17.09.1918) przewodniczący członkowie	Józef Światopełk-Zawadzki 4 osoby	2

Źródło: *Wznowienie sądownictwa państwowego polskiego (Pięciolecie 1917-1922)*, Warszawa 1923, s. 22-26; *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego wykonane lub przygotowane przez czas jej istnienia, tj. od dnia 15 stycznia do 1 września 1917 roku*, Warszawa 1918, s. 35-45, 77-79 i 85-86; AAN, TRS, sygn. 17, s. 257-294.

ny mógł opuścić Departament. Trafił wówczas do TRS, gdzie rozważano ponownie jego treść w Wydziale Wykonawczym, a nieraz jeszcze na Zgromadzeniu Ogólnym. Na tym dopiero kończył się wielostopniowy proces prac legislacyjnych w TRS.

W miarę rozwoju prac Departament Sprawiedliwości stale zwiększał liczbę zatrudnionych osób, w tym członków poszczególnych komisji oraz pracowników Biura Departamentu, a wśród nich naczelników sekcji, referentów, sekretarzy, intendentów, kancelistów, a nawet telefonistów. W ciągu pierwszego półrocza 1917 r. liczba tych etatów wzrosła kilkakrotnie, co oczywiście pociągało za sobą zwiększenie wydatków Departamentu. Obrazuje to preliminarz wydatków zwyczajnych Departamentu, w których mieściły się m.in. pensje jego pracowników. W lutym 1917 r. wydatki te zamknęły się w kwocie około 3000 marek, by zwiększając się co miesiąc, w sierpniu osiągnąć wartość zbliżoną do 60 000 marek⁷.

Departament Sprawiedliwości rozpoczął działalność 30 stycznia 1917 r.⁸ Jego członkowie od początku postawili przed sobą zadanie przygotowania pod względem prawnym i faktycznym przejęcia przez Tymczasową Radę Stanu wymiaru sprawiedliwości z rąk rządów okupacyjnych⁹. Uznano bowiem, że budowa polskiego wymiaru sprawiedliwości, a zwłaszcza polskiego sądownictwa, ma ogromne znaczenie dla przyszłej odrodzonej Polski. Aby ten cel osiągnąć, Departament musiał podjąć działania w różnych kierunkach. Przede wszystkim zorganizować prace legislacyjne nad projektami przyszłych ustaw dotyczących organów wymiaru sprawiedliwości, a następnie przygotować warunki do wcielenia projektów prawnych w życie, co stanowiło jeszcze większą trudność. Trzeba było w krótkim czasie zgromadzić ludzi gotowych podjąć pracę w polskim wymiarze sprawiedliwości, posiadających odpowiednie kwalifikacje, oraz zorganizować bazę materialną dla funkcjonowania sądów, w tym budynki wraz z koniecznym wyposażeniem, wszelkie materiały kancelaryjne, druki urzędowe itp., jak również środki wystarczające na finansowanie w sposób regularny tej sfery działalności państwa. Największą jednak trudnością, jaką miał do pokonania Departament, było przekonanie rządów okupacyjnych do swojego projektu spolszczenia wymiaru sprawiedliwości. Wszystkie bowiem wyżej wskazane prace Departamentu prowadzone były w dobie trwających działań wojennych, na obszarze objętym obcą okupacją. Stanowisko rządów okupacyjnych zmieniało się w zależności od sytuacji po-

⁷ AAN, TRS, sygn. 16, s. 85-86.

⁸ Sprawozdanie z działalności Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu od dnia 30 stycznia do dnia 27 marca 1917, AAN, TRS, sygn. 17, s. 204.

⁹ Jeszcze przed formalnym powołaniem Departamentu Sprawiedliwości, na posiedzeniu plenarnym Tymczasowej Rady Stanu wpłynął memoriał Komitetu Sądowego w Warszawie, w sprawie możliwie jak najszybszego zorganizowania całokształtu sądownictwa polskiego. Wniosek ten został przekazany Wydziałowi Wykonawczemu TRS, który z kolei przekazał go w dniu 9 lutego 1917 r. Departamentowi Sprawiedliwości, tuż przed pierwszym posiedzeniem Rady tegoż Departamentu, AAN, TRS, sygn. 10, nr mikrofilmu B 7516, s. 1-4.

Tabela 2.

**Struktura Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu
(luty–wrzesień 1917)**

Dyrektor Departamentu – Stanisław Bukowiecki
Wicedyrektor Departamentu – Waclaw Makowski

Jednostka organizacyjna (początek działalności)	Skład osobowy (stan na dzień 1 października 1917)
Rada Departamentu (od lutego) przewodniczący członkowie	Stanisław Bukowiecki 1. Dominik Anc 2. Stefan Dziewulski 3. Henryk Ettinger 4. Jakub Glass 5. Józef Higersberger 6. Jan Jakub Litauer 7. Ludwik Ręczlerski 8. Waclaw Salkowski 9. Bronisław Sobolewski 10. Wiktor Sokołowski 11. Stanisław Srzednicki 12. Stanisław Staniszewski 13. Władysław Studnicki 14. Leon Supiński 15. Antoni Żydok
Biuro Departamentu (od lutego) dyrektor wicedyrektor sekretarz generalny naczelnicy sekcji i ich zastępcy starsi referenci referenci sekretarze intendent buchalter kanceliści kancelistki telefonistki	Stanisław Bukowiecki Waclaw Makowski Jerzy Lande 6 osób 6 osób 1 osoba 5 osób 1 osoba 1 osoba 14 osób 6 osób 2 osoby
Referat I organizacyjny (od lutego) referent referat przekształcony w Sekcję Organizacyjną (od czerwca) kierownik	Eugeniusz Śmiarowski Eugeniusz Śmiarowski

Referat II prawa karnego referent	Emil Stanisław Rappaport
Referat III prawa cywilnego referent	Stanisław Car
Referat IV do spraw więziennych referent	Leon Berenson
Referat V do spraw personalnych wcielony w sierpniu do Sekcji Organizacyjnej	
Referat VI organizacji biurowości (od czerwca) referent	Wacław Kinel
Referat sądów pokoju (od czerwca)	
Sekcja Skarbowa kierownik	Walery Ryfińskis

Źródło: *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego wykonane lub przygotowane przez czas jej istnienia, tj. od dnia 15 stycznia do 1 września 1917 roku*, Warszawa 1918, s. 35-45, 77-79 i 85-86.

litycznej i Departament był zmuszony prowadzić nieustająca akcję dyplomatyczną, w której wykorzystywano wszelkie, najmniejsze nawet ustępstwa ze strony okupantów. Jednak aż do chwili otwarcia, we wrześniu 1917 r., sądów królewsko-polskich nie było wiadomo na pewno, czy rządy okupacyjne nie wstrzymają całego projektu.

Prace Departamentu nad przejęciem wymiaru sprawiedliwości, które trzeba uznać za pierwszy etap jego działalności, rozpoczęły się w lutym 1917 r. i trwały nieprzerwanie do końca sierpnia 1917 r. Rytm tych prac był nierówny, zależał od czynników zewnętrznych, przede wszystkim od zmieniającej się całej czas sytuacji międzynarodowej. Działalność Departamentu spowalniały też uwarunkowania wewnętrzne Departamentu, przede wszystkim jego niewielki skład osobowy. W najlepszym razie Radę Departamentu stanowiło 16 osób, licząc w tym jej przewodniczącego, poszczególne komisje miały od 3 do 11 osób, a Biuro Departamentu maksymalnie liczyło (dopiero pod koniec sierpnia 1917 r.) ponad 40 osób¹⁰. Pomimo to już w pierwszym miesiącu swojej działalności, w lutym 1917 r., Departament przygotował pierwszą redakcję projektów przyszłej organizacji sądów. W dniu 10 lutego, na pierwszym posiedzeniu Rady Departamentu, wniesiono projekt *Przepisów tymczasowych*

¹⁰ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 77-79.

o urzędzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim, a już na jej drugim posiedzeniu w dniu 15 lutego został on przyjęty, a następnie przekazany Wydziałowi Wykonawczemu TRS. Wydział Wykonawczy zorganizował w związku z tym konferencję, w której wzięli udział dyrektor Departamentu Stanisław Bukowiecki i wicedyrektor Waclaw Makowski oraz delegaci rządów okupacyjnych – ze strony niemieckiej Zygmunt Pomian-Dziembowski, a ze strony austro-węgierskiej Władysław Müller. W trakcie jej trwania, na dwóch kolejnych spotkaniach w dniach 23 i 26 lutego, wprowadzono pewne zmiany do projektu *Przepisów tymczasowych*, a także sporządzono dodatkowo projekt *Przepisów tymczasowych o Stosunku Wzajemnym Władz i Urzędów Królewsko-Polskich i Okupacyjnych w sprawach Wymiaru Sprawiedliwości*¹¹. Jeszcze tego samego dnia, 26 lutego, oba projekty wraz z trzecim projektem, *Przepisów tymczasowych o właściwości sądów w Królestwie Polskim*, i *Uwagami wyjaśniającymi do wszystkich projektów* zostały przyjęte przez Radę Departamentu. Po nadaniu im dwa dni później ostatecznej formy przez Komisję Redakcyjną, przekazane zostały ponownie Wydziałowi Wykonawczemu TRS, który przyjął je 2 marca. Pierwszy okres prac Departamentu zakończył się uzyskaniem aprobaty ze strony Tymczasowej Rady Stanu, na posiedzeniu plenarnym w dniu 5 marca, dla wszystkich przedłożonych projektów¹². Tak przygotowane projekty przekazano władzom okupacyjnym¹³.

Ponad miesiąc władze te zwlekały z określeniem swojego stanowiska co do przedłożonych im projektów. Dopiero 13 kwietnia 1917 r. generał-gubernator warszawski złożył uroczystą deklarację Wydziałowi Wykonawczemu TRS, w której zapowiedział przekazanie sądownictwa, a także szkolnictwa Tymczasowej Radzie Stanu. Był to początek nowych pertraktacji, które podjęto już następnego dnia, 14 kwietnia. Odbyła się wówczas w Departamencie Sprawiedliwości konferencja z udziałem przedstawiciela niemieckich władz okupacyjnych Zygmunta Pomian-Dziembowskiego, na której przedstawił on warunki przekazania sądownictwa Tymczasowej Radzie Stanu. Taką samą deklarację złożył w imieniu rządu Austro-Węgier jego delegat Władysław Müller, tyle że trzy dni później, 17 kwietnia. Były to już konkretne propozycje i ścisłe wskazówki dla kierunków działania Departamentu. Przekazanie sądownictwa miało się odbyć w drodze wydania dekretów przez obu cesarzy,

---

¹¹ AAN, TRS, sygn. 17, s. 204-206.

¹² AAN, TRS, sygn. 17, s. 205.

¹³ W pierwszych miesiącach istnienia Departamentu pracę rozpoczęli też trzej referenci: Eugeniusz Śmiarowski – referent działu organizacyjnego – jego praca dotyczyła projektów organizacyjnych sądownictwa, Emil Stanisław Rappaport – referent prawa karnego, który rozpoczął opracowywanie projektów z zakresu prawa karnego i procedury karnej oraz Stanisław Car – referent prawa cywilnego, zajmujący się projektami z zakresu prawa cywilnego i procedury cywilnej. W związku z dwoma ostatnimi referatami ukonstytuowały się dwie pierwsze komisje: Prawa Karnego i Prawa Cywilnego. Już na pierwszym posiedzeniu Komisji Prawa Karnego w dniu 23 marca 1917 r. przystąpiono do opracowywania projektu tymczasowej procedury karnej, a Komisja Prawa Cywilnego zajęła się na kolejnych posiedzeniach opracowaniem projektu tymczasowej procedury cywilnej.

głoszących przelanie władzy sądowej na Tymczasową Radę Stanu. Deklaracje jednak uzależniały przekazanie władzy sądowej od spełnienia przez TRS wszystkich warunków, które nazwano „gwarancją wykonalności polskiej organizacji sądowej”. Zaliczono do nich przede wszystkim przygotowanie przez stronę polską wszelkich potrzebnych aktów prawnych, a także zebranie deklaracji od przyszłych sędziów i urzędników sądowych o gotowości pełnienia przez co najmniej dwa lata obowiązków na zaproponowanych im stanowiskach. Strona polska miała też przygotować propozycję listy płac¹⁴.

Departament niezwłocznie przystąpił do działania. Opracowano i przedłożono delegatom obu rządów projekt *Ustawy o płacach*, i to już 23 kwietnia. Negocjacje w kwestii wynagrodzeń na pewien czas utknęły w martwym punkcie, gdyż władze okupacyjna ciągle żądały obniżania proponowanych stawek dla pracowników polskiego sądownictwa, Departament natomiast od pewnego miejsca nie mógł już wyrażać na to zgody, gdyż większość kandydatów w tych warunkach nie mogłaby podjąć pracy. Departament oczekiwał też cały czas na uszczegółowienie warunków przekazania sądownictwa i w tej sprawie w maju 1917 r. przekazał na ręce komisarza rządu niemieckiego memoriał. Rządy okupacyjne zwlekały jednak z wiążącymi decyzjami. W dniach 12 i 13 czerwca 1917 r. Departament Sprawiedliwości przekazał ponowne zapytanie odnośnie do warunków przekazania sądownictwa pod adresem władz okupacyjnych w Warszawie i Lublinie¹⁵. Odpowiedź nadeszła dwa tygodnie później. W dniu 25 czerwca władze niemieckie nadesłały bowiem zbiór dokumentów, zawierający szczegółowe określenie warunków przekazania sądownictwa Tymczasowej Radzie Stanu, ale nie spełniały one oczekiwań strony polskiej. Z ich treści wynikało, iż przekazanie wymiaru sprawiedliwości nie obejmowałoby władzy prawodawczej, która nadal należałaby do generał-gubernatora, oraz to, że w jego ręku pozostałaby zwierzchnia władza sądowa. Z tego tytułu miałby on prawo ułaskawiania i zatwierdzania wyroków śmierci oraz prawo sprzeciwu wobec mianowania urzędników sądowych bądź prawo do żądania usunięcia danego urzędnika ze względów bezpieczeństwa państwowego¹⁶. Władze niemieckie ustosunkowały się też ostatecznie do projektów przesłanych im 6 marca przez TRS, nie proponując w ich treści zasadniczych zmian¹⁷. Departament Sprawiedliwości w dniu 5 lipca w odpowiedzi na przedstawione warunki twardego przedstawił swoje kontrpropozycje. Przede wszystkim ustawodawstwo sądowe miało należeć do TRS, a prawo wydawania przepisów z zakresu wewnętrznej organizacji wymiaru sprawiedliwości do dyrektora Departamentu Sprawiedliwości, zaś nadzór nad wymiarem sprawiedliwości powinna wykonywać władza państwowa polska. Szczegółowo odniesiono się

---

¹⁴ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 37.

¹⁵ AAN, TRS, sygn. 17, s. 209.

¹⁶ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 38.

¹⁷ AAN, TRS, sygn. 10, nr mikrofilmu B 7516, s. 9.

też do innych postawionych warunków, dotyczących m.in. prawa łaski, ograniczeń właściwości sądów polskich, kompetencji sądów niemieckich, współdziałania sądów polskich i urzędów niemieckich czy sposobu rozstrzygnięcia sporów kompetencyjnych¹⁸. Co ciekawe, kontrpropozycje strony polskiej, w tak kategoriyczny sposób przedstawione, zostały niemal w całości uwzględnione. Porozumienie osiągnięto 13 lipca 1917 r. Ponieważ jako dzień formalnego przekazania sądownictwa stronie polskiej wyznaczono 1 września 1917 r., Departament rozpoczął gorączkowe działania. Na podstawie osiągniętego porozumienia przygotował ostateczne projekty ustawodawcze, które zostały następnie kolejno zatwierdzone przez Tymczasową Radę Stanu w dniach 18 lipca oraz 7 i 10 sierpnia 1917 r. Były to: 1. *Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim*; 2. *Przepisy tymczasowe o dyslokacji sądów Królewsko-Polskich*; 3. *Przepisy tymczasowe o wynagrodzeniu urzędników wymiaru sprawiedliwości*; 4. *Przepisy tymczasowe o kosztach sądowych*; 5. *Przepisy przechodnie do ustawy postępowania cywilnego*; 6. *Przepisy przechodnie do ustawy postępowania karnego*; 7. *Przepisy przechodnie do kodeksu karnego*; 8. *Tymczasowe przepisy kasowe sądownictwa w Królestwie Polskim*; 9. *Dyslokacja sądów Królewsko-Polskich*. W dniu 11 sierpnia 1917 r. zostały one podpisane przez generał-gubernatora warszawskiego, a 19 sierpnia ukazały się w Dzienniku Urzędowym Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego¹⁹, równocześnie z ich publikacją w Dzienniku Rozporządzeń dla Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego. Władze austro-węgierskie przesłały odpowiednie dokumenty dopiero 25 sierpnia 1917 r.²⁰ Z tą chwilą wprowadzenie projektów w życie na terenie całego Królestwa Polskiego stało się możliwe.

Osiągnięcie porozumienia z władzami okupacyjnymi i doprowadzenie do faktycznego przejścia sądownictwa z dniem 1 września 1917 r. to, bez wątpienia, najważniejszy nurt działania Departamentu Sprawiedliwości od lutego do sierpnia 1917 r. Na ten sukces złożyła się trwająca nieprzerwanie praca wszystkich członków Departamentu. Departament przez cały czas rozwijał swą strukturę wewnętrzną, choć nie bez trudności, nie dysponował bowiem wystarczającymi środkami materialnymi, powołując nowe komisje i rozwijając działalność rozmaitych referatów. Większość z nich przygotowywała grunt do wprowadzenia sądów królewsko-polskich, ale niektóre zajmowały się też innymi działami wymiaru sprawiedliwości.

¹⁸ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 38-39.

¹⁹ Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości TRS z dnia 19 września 1917 r., Nr 1, Dział I, poz. 1-7 oraz Dział III, poz. 1-2.

²⁰ Dokument datowany na dzień 25 sierpnia 1917 r. głosi: „(...) Jego cesarska i królewska Apostolska Mość raczył najwyższym postanowieniem 23 sierpnia 1917 udzielić najmiłościwiej najwyższego upoważnienia, by dla obszaru Polski pozostającego pod austriacko-węgierskim zarządem wojskowym wydane zostało rozporządzenie dotyczące sądownictwa wraz z dodatkiem składającym się z siedmiu załączników (...)”, AAN TRS, sygn. 59, nr mikrofilmu B 7568, karta 59.

Jedną z najważniejszych kwestii było stworzenie w krótkim czasie od podstaw struktury zatrudnienia w sądownictwie. Tworzeniem kadry sędziowskiej zajął się Referat I organizacyjny (później przekształcony w Sekcję Organizacyjną), którym kierował Eugeniusz Śmiarowski. Do obsadzenia było ponad 430 stanowisk sędziowskich, na ogólną liczbę stanowisk w wymiarze sprawiedliwości bliską 3000. W celu rozeznania się co do kwalifikacji kandydatów na stanowiska sędziów, rozesłano do ponad 1500 prawników polskich na terenie Królestwa Polskiego ankietę. Większość z nich (ponad 800) wyraziła gotowość podjęcia pracy w sądach królewsko-polskich. Wielu też zgłaszało się osobiście do Departamentu. Referat I miał za zadanie wstępnie ocenić nadesłane kwestionariusze oraz ewentualnie zasięgnąć opinii od stowarzyszeń prawniczych działających poza Warszawą odnośnie do kandydatów z prowincji²¹. Tak przygotowany materiał trafiał następnie do Komisji Kwalifikacyjnej, powołanej 23 maja na posiedzeniu Rady Departamentu. Komisja ta odbyła 11 posiedzeń, podczas których kwalifikowała kandydatów na określone stanowiska, a następnie przedstawiała swoje wnioski dyrektorowi Departamentu. Kolejnym krokiem było wezwanie kandydatów do osobistego stawiennictwa w Departamencie. Rozmowy z kandydatami prowadzone przez członków Referatu I miały na celu nie tylko bezpośrednie zapoznanie się z kwalifikacjami kandydata, ale także ustalenie preferencji co do miejsca wykonywania pracy sędziego. W ten sposób tworzono plan rozmieszczenia kandydatów w sądach na obszarze całego Królestwa Polskiego i stwierdzano gdzie będą najdotkliwsze braki kadrowe. Na tej podstawie można było ostatecznie proponować kandydatom objęcie konkretnych stanowisk.

Obsadzanie kluczowych stanowisk w sądownictwie, przede wszystkim prezesów sądów oraz prokuratorów przy tych sądach, odbywało się według nieco innej procedury. Rozmowy z kandydatami prowadził albo sam dyrektor Departamentu, albo jego zastępca. Przed już wybranymi stawiano pierwsze zadania. Jako współpracujący z Departamentem „delegaci organizacyjni” mieli wykonać pewne prace organizacyjne w stosunku do podległych im sądów. Przede wszystkim mieli znaleźć odpowiedni lokal dla sądu i zorganizować jego niezbędne wyposażenie. Delegaci jeździli więc do siedzib przyszłych sądów, prowadzili tam rozmowy w zarządach miast, oglądali proponowane lokale, negocjowali kwestie finansowe, porozumiewali się z przedstawicielami sądownictwa okupacyjnego co do przejęcia po nich lokali itd. Departament już wcześniej ułatwił im to zadanie, rozsyłając do magistratur odpowiednich miast pytanie o możliwości lokalowe. Zebrane na miejscu przez delegatów dane dotyczące materialnych podstaw funkcjonowania przyszłych sądów rozważała następnie, w dniach od 21 do 31 sierpnia 1917 r., na 4 kolejnych posiedzeniach, Komisja Gospodarcza²².

²¹ AAN, TRS, sygn. 17, s. 209.

²² *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 40-41.

Delegaci na miejscu zbierali też informacje co do urzędniczego personelu sądów. Jednak główną rolę w obsadzeniu pozostałych miejsc pracy w sądownictwie, a więc stanowisk urzędniczych średniego i niższego szczebla, od sekretarzy i komorników począwszy na woźnych sądowych skończywszy, odegrał Referat V personalny Departamentu, kierowany przez Bohdana Chełmickiego. Po ogłoszeniach prasowych zaczęły napływać do Referatu podania, których treść trzeba było następnie zweryfikować. Ostateczna decyzja co do zatrudnienia kandydata należała do Komisji Kierowniczej Kursów dla urzędników wymiaru sprawiedliwości, specjalnie powołanej w tym celu 12 kwietnia. Komisja odbyła 10 posiedzeń, na których dokonała podziału kandydatów – zgodnie z przyjętą wcześniej instrukcją – na trzy grupy. Pierwszą stanowili kandydaci od razu zakwalifikowani na określone stanowiska, drugą – kandydaci, którzy mieli zostać poddani egzaminowi przed specjalnie powołaną Komisją Egzaminacyjną, a trzecią grupę przyjęto na kursy dla urzędników. Do ich zorganizowania przystąpiono niezwłocznie i pomimo kłopotów z ich uruchomieniem, kursy rozpoczęły się już 12 maja. Prowadzone były codziennie wieczorem przez ponad dwa miesiące, aż do 26 lipca, a wśród prelegentów znajdowali się m.in.: Aleksander Mogilnicki, Bolesław Pohorecki, Bronisław Sobolewski, Józef Światopełk-Zawadzki. Kursy okazały się bardzo skuteczne, na 104 uczęszczające na nie osoby, aż 92 zdały kończące je egzaminy przed wymienioną wyżej Komisją Egzaminacyjną. Na drugą serię kursów zgłosiło się już 256 osób, z czego 153 osoby przyjęto na I semestr trwający od 7 października do 20 grudnia 1917 r., a kolejne 57 osób zakwalifikowało się do zajęć w semestrze II, trwającym od 11 lutego do 15 kwietnia 1918 r. Podobnie jak w pierwszej serii kursów, tak i w drugiej znakomita większość osób, które przystąpiły do egzaminu końcowego, zdała go²³. Po otwarciu sądów królewsko-polskich Referat ten nadal zajmował się przyjmowaniem zgłoszeń kandydatów na posady sądowe średnie i niższe, ale już w ramach innej struktury Departamentu – Sekcji Organizacyjnej, a później Sekcji Osobowej. Prace obydwu Referatów, I i V, odnośnie do obsady stanowisk w sądownictwie, choć z konieczności bardzo ograniczone czasowo, przyniosły sukces. Na dzień 1 września 1917 r. udało się obsadzić prawie wszystkie stanowiska.

Kolejnym ważnym zadaniem Departamentu było opracowanie projektu rozmieszczenia przyszłych sądów w Królestwie Polskim. Zajął się tym również Referat I organizacyjny i pierwszy projekt tzw. dyslokacji sądów był gotowy już w marcu 1917 r. Później został on jeszcze poprawiony, uzupełniony oraz uszczegółowiony i w takiej wersji przyjęła go Rada Departamentu Sprawiedliwości w dniu 23 maja 1917 r.²⁴

---

²³ *Wznowienie sądownictwa państwowego polskiego (Pięciolecie 1917-1922)*, Warszawa 1923, s. 23.

²⁴ AAN, TRS, sygn. 17, s. 209.

Opracowanie budżetu sądownictwa stanowiło złożony problem. Konieczne było ustalenie wysokości wydatków na pensje wszystkich pracowników sądownictwa oraz kosztów utrzymania sądów. Należało też oszacować przypuszczalną wysokość wpływów, pochodzących m.in. z opłat sądowych. Jak już wyżej była o tym mowa, z dużymi trudnościami przebiegały rozmowy z władzami okupacyjnymi odnośnie do pensji pracowników polskiego sądownictwa. Te rozmowy zakończyła ostatecznie deklaracja władz niemieckich, złożona 18 maja, w której zobowiązały się one do pozostawienia Departamentowi Sprawiedliwości zupełnej swobody w określaniu szczegółowych norm wynagrodzenia. Władze okupacyjne miały jedynie określać ogólną kwotę, zbliżoną zresztą do tej, która była wydawana na sądownictwo niemieckie w Królestwie Polskim, którą następnie zobowiązały się przekazywać w charakterze budżetu wymiaru sprawiedliwości Departamentowi Sprawiedliwości. Było to, jak na ówczesną sytuację, dobre rozwiązanie. Przepisy o wynagrodzeniu urzędników wymiaru sprawiedliwości zostały przyjęte na posiedzeniu plenarnym TRS w dniu 18 lipca. Wprowadzały one podział urzędników co do płacy na 15 kategorii. Pensja składała się z części zasadniczej i tzw. dodatku drożyznianego. Wysokość pensji zasadniczej zależała od wieku urzędnika, zaś dodatku drożyznianego od stanu rodzinnego i miejsca zamieszkania. Najwyższy dodatek drożyzniany przyznawano w Warszawie i Łodzi. Ponadto specjalny dodatek reprezentacyjny przysługiwał prezesom sądów. Warto dodać, że pensje przewidziane dla pracowników sądów królewsko-polskich były nieco wyższe niż w sądach okupacyjnych austriackich i niemieckich, za to niższe od wcześniej obowiązujących rosyjskich²⁵.

Dla szczegółowego opracowania budżetu sądownictwa zorganizowana została Sekcja Skarbowa, która pod koniec czerwca 1917 r. opracowała projekt tymczasowych przepisów kasowych sądownictwa w Królestwie Polskim. Dla ostatecznego ich zatwierdzenia powołano Komisję Kasowości Sądowej, która w trakcie posiedzeń w lipcu i sierpniu 1917 r. wypracowała ostateczny kształt przepisów o kasowości, jak również wzorów rachunkowości sądowej. Wymagały już one tylko aprobaty Departamentu Sprawiedliwości oraz samej Tymczasowej Rady Stanu, co ostatecznie miało miejsce 10 sierpnia 1917 r. Na tydzień przed otwarciem sądów królewsko-polskich, w dniu 22 sierpnia, niemieckie władze okupacyjne po raz pierwszy wypłaciły stronie polskiej na potrzeby sądownictwa kwotę 200 tys. marek. Z tych pieniędzy wypłacono pracownikom sądownictwa pierwsze pensje, choć tylko w połowie ich wysokości oraz sfinansowano wyposażenie niektórych sądów²⁶. Referat I organizacyjny zajął się jeszcze opracowaniem przepisów o zwrocie kosztów podróży urzędników wymiaru sprawiedliwości i sprawą kosztów sądowych. Ta ostatnia kwestia ostatecznie została szczegółowo przedyskutowana przez specjalną

²⁵ AAN, TRS, sygn. 10, nr mikrofilmu B 7516, s. 7.

²⁶ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 43.

Komisję opłat sądowych, utworzoną 11 maja, a przyjętą przez Tymczasową Radę Stanu na posiedzeniu w dniu 18 lipca 1917 r.²⁷

Bardzo pracowicie przedstawiała się też działalność Referatu II prawa karnego i Komisji Prawa Karnego. Komisja pracowała nad stworzeniem projektu polskiej procedury karnej i do końca sierpnia zdołała opracować dwa rozdziały, obejmujące zasady ogólne oraz właściwość sądów. Niemniej, dla działalności sądów królewsko-polskich niezbędna była cała procedura karna, w związku z czym Komisja, nie przerywając pracy nad projektem polskim, opracowała rosyjską procedurę karną, dostosowując ją do warunków działania sądów królewsko-polskich i likwidując najbardziej przestarzałe rozwiązania. Warto zaznaczyć, że nie wszyscy członkowie Departamentu Sprawiedliwości zgadzali się z tym, że zatrzymanie procedury rosyjskiej jest najlepszym rozwiązaniem i podnosili kwestię wprowadzenia niemieckiej procedury karnej. Obowiązywała ona w czasie okupacji w niższych sądach generał-gubernatorstwa warszawskiego. Już jednak w sądach wyższych tej okupacji, jak i w całym sądownictwie okupacji austro-węgierskiej ciągle stosowano procedurę rosyjską. Przemawiało więc za nią to, że była doskonale znana, zarówno prawnikom, jak i społeczeństwu Królestwa Polskiego. Procedura ta zresztą w swoich podstawowych zasadach była dość nowoczesna, choć konieczne było wprowadzenie pewnych zmian, przerehabrowanie całości i dokonanie jej przekładu na język polski. W tym celu powstały przepisy przechodnie do tej procedury. Poza tym Komisja Prawa Karnego przygotowała też do druku, dostosowując go do warunków sądownictwa polskiego, rosyjski kodeks karny z 1903 r. wraz z przepisami przechodnimi oraz projekt przepisów o odpowiedzialności porządkowej i dyscyplinarnej urzędników Tymczasowej Rady Stanu, przyjęty 21 lipca 1917 r. na posiedzeniu Wydziału Wykonawczego TRS²⁸.

Podobnie przedstawia się działalność Referatu III prawa cywilnego wraz z Komisją Prawa Cywilnego. Pracowały one nad polskim projektem procedury cywilnej, ale równocześnie opracowywały przepisy przechodnie do rosyjskiej ustawy proceduralnej, która miała obowiązywać do czasu przygotowania ustawy polskiej. Rozważano też ewentualne przyjęcie tymczasowo procedury niemieckiej, ale za rosyjską procedurą przemawiał fakt, iż była ona podobnie jak procedura karna, znana prawnikom Królestwa Polskiego, obowiązywała tu bowiem od 1876 r., podczas gdy niemiecka była znana raczej słabo²⁹.

Departament Sprawiedliwości podjął też działania mające na celu przygotowanie polskiej organizacji więziennej, czym zajął się specjalny IV Referat oraz Komisja więzienna. Jednak władze okupacyjne nie wyraziły zgody na przekazanie więziennictwa stronie polskiej, prace te więc wstrzymano.

²⁷ Ibidem, s. 42.

²⁸ AAN, TRS, sygn. 10, nr mikrofilmu B 7516, s. 13.

²⁹ Ibidem, s. 8.

Sprawą przygotowania organizacji biurowości sądowej zajął się Referat VI oraz Komisja Biurowości Sądowej. Opracowano instrukcję ogólną dla sądów Królestwa Polskiego oraz szereg wzorów niezbędnych dla rozmaitych czynności sądowych, w tym: ksiąg biurowych, wezwań, sprawozdań, protokołów czy wyroków³⁰.

Jeszcze jedną ważną sprawą w okresie poprzedzającym otwarcie sądów królewsko-polskich rozważał Departament Sprawiedliwości, mianowicie sprawę wydawania dziennika publikacyjnego. Stanisław Bukowiecki, dyrektor Departamentu, na posiedzeniu Wydziału Wykonawczego TRS w dniu 27 lipca 1917 r. przedstawił wniosek, żeby TRS podjęła się wydawania Dziennika Urzędowego przy TRS oraz ewentualnie również dzienników wewnętrznych przy poszczególnych departamentach. Po dyskusji odnośnie do formy wydawania dziennika postanowiono wydawać jeden ogólny dla wszystkich departamentów „Dziennik Praw”, którego nazwy na razie nie ustalono. Dziennik ten miał być oficjalnym źródłem praw, a odpowiedzialny za to wydawnictwo miał być Departament Sprawiedliwości. W miarę potrzeby miały też zacząć wychodzić dzienniki urzędowe przy poszczególnych departamentach, a w pierwszym rzędzie, z uwagi na planowane przejście sądownictwa i szkolenictwa, przy Departamencie Sprawiedliwości oraz Departamencie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Tę decyzję Wydziału Wykonawczego potwierdziło Zebranie Ogólne TRS w dniu 2 sierpnia 1917 r.³¹

W dniu 1 września 1917 r. nabożeństwo w Katedrze św. Jana w Warszawie rozpoczęło uroczystość otwarcia sądów królewsko-polskich. Dwie godziny później w gmachu sądowym przy placu Krasieńskich – siedzibie Sądu Najwyższego i warszawskiego Sądu Apelacyjnego – odbyło się uroczyste zebranie sędziów i prokuratorów nowego sądownictwa. Przybyli też przedstawiciele Departamentu Sprawiedliwości: jego dyrektor Stanisław Bukowiecki i wicedyrektor Waław Makowski, członkowie Eugeniusz Śmiarowski, Wincenty Szmidecki, Stanisław Car i Leon Berenson oraz sekretarze Jerzy Lande i Wincenty Beczkowicz. Byli również przedstawiciele adwokatury. Początkowo TRS planowała bardzo uroczystość obchodzić w całym Królestwie otwarcie sądów, ale wypadki polityczne spowodowały zmianę planów i na posiedzeniu w dniu 25 sierpnia postanowiono zaniechać uroczystych obchodów inauguracyjnych początek pracy polskiego sądownictwa, ograniczając je do nabożeństwa oraz posiedzenia o charakterze wewnętrznym³². Posiedzenie to, w dniu 1 września, otworzył przemówieniem dyrektor Departamentu Stanisław Bukowiecki, a zamykając je, stwierdził, iż od tej chwili sądy królewsko-polskie na całym obszarze Królestwa Polskiego są otwarte. W ostatnich słowach wezwał obecnych do rozpoczęcia normalnego urzędowania³³.

³⁰ *Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu...*, s. 44.

³¹ AAN, TRS, sygn. 10, nr mikrofilmu B 7516, k. 13-14.

³² AAN, TRS, sygn. 60, nr mikrofilmu B 7569, s. 1.

³³ *Sądy Korony Polskiej*, Warszawa 1917, s. 12-23.

W ten sposób zakończył się pierwszy, siedmiomiesięczny etap działalności Departamentu Sprawiedliwości TRS. Był to etap prac ustawodawczo-organizacyjnych i dyplomatycznych. Odtąd Departament zaczął pełnić zupełnie nową funkcję – sprawować zarząd centralny nad sądownictwem w Królestwie Polskim. Już w dniu otwarcia sądownictwa polskiego 1 września 1917 r. istniała dość gęsta sieć sądów, na którą składały się: Sąd Najwyższy w Warszawie, Sąd Apelacyjny w Lublinie, którego zakres władzy jurysdykcyjnej rozciągał się na sądy okręgowe w Kielcach, Lublinie, Piotrkowie i Radomiu, oraz Sąd Apelacyjny w Warszawie, do którego obszaru działania należały sądy okręgowe w Częstochowie, Kaliszu, Łomży, Łowiczu, Łodzi, Mławie, Płocku, Siedlcach, Sosnowcu, Warszawie i Włocławku. Uruchomiono ponadto 437 sądów pokoju³⁴.

Zmiana funkcji Departamentu wiązała się z koniecznością przeorganizowania jego struktury wewnętrznej oraz określenia na nowo zasad jego funkcjonowania. Nie było to zadanie łatwe, w dodatku Departament był zdany wyłącznie na własne siły, nie mogąc liczyć na pomoc innych polskich władz, bo takich po prostu nie było. Brak też było czasu na wcześniejsze długotrwałe przygotowania czy prace reorganizacyjne. Do końca sierpnia cały Departament był zaangażowany w prace nad przejęciem sądownictwa, a z dniem 1 września musiał już wypełniać nowe funkcje. Pomimo tych trudności, już we wrześniu 1917 r. został ustalony nowy podział wewnętrzny Departamentu na Sekcje: 1. Osobową (przekształcona z dawnej Sekcji Organizacyjnej), 2. Ustawodawczą i Redakcyjną, 3. Skarbową, 4. Administracyjną (obejmującą sprawy gospodarcze sądów oraz prace przygotowawcze w dziedzinie więziennictwa i policji kryminalnej) oraz 5. Ogólną (obejmującą sprawy nieprzekazane innym sekcjom). Dawne Biuro Departamentu przyjęło nazwę Kancelarii Departamentu, kierował nią, jak poprzednio Biurem, sekretarz generalny. W Kancelarii skoncentrowane zostały wszystkie czynności kancelaryjne, więc właściwie nadal pełniła te same funkcje co wcześniej Biuro Departamentu. Bez zmian działała Rada Departamentu, zatwierdzając opracowane przez Departament projekty ustaw i opinie w zakresie ustawodawstwa. Dyrektor Departamentu, tak jak i wcześniej, stał na czele Departamentu, nadając ogólny kierunek jego działalności i decydując ostatecznie o wszystkich zasadniczych sprawach należących do zakresu działania Departamentu, ale w związku ze zmianą funkcji Departamentu zmienił się też zakres jego obowiązków. Wiązały się teraz one przede wszystkim z czynnościami z zakresu zarządu wymiaru sprawiedliwości. Dyrektor pełnił ponadto funkcję naczelnego prokuratora. Zastępował go wicedyrektor, który sprawował także wewnętrzne kierownictwo i naczelny nadzór nad całą działalnością Departamentu.

---

³⁴ M. Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003, s. 80.

Ta struktura organizacyjna została ostatecznie zatwierdzona w *Regulaminie organizacji i działalności Departamentu*³⁵ przez Radę Departamentu na posiedzeniu w dniu 21 listopada 1917 r., a 6 grudnia 1917 r. przyjęta do wiadomości przez Komisję Przejściową Tymczasowej Rady Stanu³⁶. Później wprowadzono pewne zmiany, m.in. Sekcję Administracyjną i Sekcję Ogólną połączono w Sekcję Administracyjną, choć podzieloną na dwa osobne wydziały.

Niedługo jednak utrzymał się taki stan rzeczy, gdyż nastąpiły zmiany polityczne w Królestwie Polskim. Tymczasowa Rada Stanu, w ramach której powołano w styczniu 1917 r. Departament Sprawiedliwości, uległa z końcem sierpnia 1917 r. rozwiązaniu, ale składający mandaty jej członkowie, powierzyli dalsze prace powołanej przez siebie Komisji Przejściowej Tymczasowej Rady Stanu. Ta zaś wystąpiła z wnioskiem do władz okupacyjnych o powołanie nowego organu centralnego. W dniu 12 września 1917 r. powołano wspólnym reskryptem cesarzy niemieckiego i austriackiego Radę Regencyjną, która ukonstytuowała się 15 października 1917 r. na podstawie patentu wydanego przez obu generał-gubernatorów. Rada Regencyjna, choć formalnie miała stanowić najwyższą władzę państwową w Królestwie Polskim, swoje rzeczywiste uprawnienia władcze ograniczała jedynie do dwóch dziedzin przejętych z rąk rządów okupacyjnych: sądownictwa i szkolnictwa. Powołano pierwszy gabinet Królestwa Polskiego z premierem Janem Kucharzewskim na czele, składający się z 8 resortów, w tym resortu sprawiedliwości. Wkrótce potem, na zasadzie art. 38 *Dekretu Rady Regencyjnej z dnia 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji władz naczelných w Królestwie Polskim*, przekształcono Departament Sprawiedliwości w Ministerstwo Sprawiedliwości, a stanowisko dyrektora Departamentu – w urząd ministra sprawiedliwości³⁷. Na tym stanowisku pozostał dotychczasowy dyrektor Departamentu Stanisław Bukowiecki. W kwietniu 1918 r. kolejnym ministrem sprawiedliwości, w rządzie nowego premiera Jana Kantego Steczkowskiego, został Józef Higersberger i pozostał na tym stanowisku aż do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości³⁸. Dopiero w listopadzie 1918 r. wraz z powołaniem gabinetu Jędrzeja Moraczewskiego zmienił się minister sprawiedliwości, a został nim Leon Supiński – pierwszy minister sprawiedliwości II Rzeczypospolitej.

Choć Ministerstwo było kontynuatorem działań dawnego Departamentu Sprawiedliwości, konieczne stały się znowu zmiany organizacyjne, ale niezbyt zasadnicze. Przeprowadzono je według *Regulaminu organizacji i działalności Ministerstwa Sprawiedliwości*³⁹. Strukturę wewnętrzną Ministerstwa tworzyły

³⁵ Regulamin organizacji i działalności Departamentu Sprawiedliwości, AAN, GCRR, sygn. 142, nr mikrofilmu 4918, s. 20-31.

³⁶ AAN, TRS, sygn. 17, s. 257-259.

³⁷ Dziennik Praw Królestwa Polskiego z dnia 1 lutego 1918 r., Nr 1, poz. 1.

³⁸ Akt nominacji Józefa Higersbergera na urząd ministra sprawiedliwości miał datę 4 kwietnia 1918 r. AAN, GCRR, sygn. 145, nr mikrofilmu B 4921, s. 35.

³⁹ Regulamin organizacji i działalności Ministerstwa Sprawiedliwości, AAN, GCRR, sygn. 142, nr mikrofilmu 4918, s. 33-47.

przede wszystkim 3 Sekcje (istniejące już wcześniej w Departamencie): 1. Osobowa, 2. Ustawodawcza i Redakcyjna oraz 3. Administracyjna. W ramach sekcji mogły istnieć wydziały. Do zadań Sekcji Osobowej należało przede wszystkim kierowanie ruchem służbowym w sądownictwie, a więc przygotowanie wniosków dotyczących nominacji, zwolnień, awansów czy przeniesień, ale również prowadzenie prac organizacyjnych dotyczących wymiaru sprawiedliwości, jak tworzenie nowych jednostek sądowych czy zmiany w już istniejących. Sekcja ta nie dzieliła się na wydziały, natomiast w jej ramach pod bezpośrednim kierownictwem szefa Sekcji działało 6 referatów.

Z kolei w Sekcji Ustawodawczej i Redakcyjnej działały 2 samodzielne wydziały: Ustawodawczy – zajmujący się przygotowywaniem projektów ustawodawczych i Redakcyjny – zajmujący się redakcją Dziennika Praw Królestwa Polskiego i Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości. Wydziałowi Ustawodawczemu podporządkowane były 2 referaty oraz biblioteka Ministerstwa Sprawiedliwości.

Sekcja Administracyjna miała kilka wydziałów. Wydział Skarbowy miał kompetencje obejmujące różne działy gospodarki sądowej, w tym układanie i wykonywanie budżetu sądownictwa, zarządzanie kapitałami i depozytami składanymi sądom, prowadzenie ogólnej rachunkowości sądów. Uprawnienia tego Wydziału zwiększały się w miarę upływu czasu i trzeba było nawet powołać specjalne Referaty: 1. Ogólny, 2. Kontroli i 3. Księgowañ. Kolejnym wydziałem Sekcji Administracyjnej był Wydział Administracyjny, który załatwiał ogólne sprawy gospodarcze sądów (np. uzyskiwanie dla sądów połączeń telefonicznych z obszarem całego Królestwa, ustalanie warunków korespondencji pocztowo-telegraficznej, uzyskiwanie ulg kolejowych dla urzędników wymiaru sprawiedliwości, pozyskiwanie lokali dla sądów itp.) oraz prowadził prace przygotowawcze nad przejęciem z rąk władz okupacyjnych więziennictwa i policji. Trzecim wydziałem tej sekcji był Wydział Ogólny, którego kompetencje zmieniały się w miarę upływu czasu⁴⁰.

Obok sekcji działały różne komisje, niektóre powołane już przed 1 września 1917 r., inne dopiero po przejęciu zarządu wymiaru sprawiedliwości. Ich dynamikę wykazano w tabeli 1. Z jednostek organizacyjnych Ministerstwa Sprawiedliwości należy też wymienić Kancelarię Ministerstwa i Radę Ministerstwa, czyli dawną Radę Departamentu Sprawiedliwości. Rada Ministerstwa pełniła rolę organu opiniodawczego Ministerstwa, rozważała projekty nowych ustaw lub zmian w przepisach dotychczasowych oraz wyrażała opinię w licznych sprawach, nie tylko dotyczących bezpośrednio wymiaru sprawiedliwości. Podsekretarz stanu przy ministrze sprawiedliwości to dawny wicedyrektor Departamentu i funkcję tę nadal pełnił Wacław Makowski. Nową jednostką organizacyjną było Biuro Przyboczne Ministra, które jednoosobowo reprezentował Bohdan Dzieciołowski.

---

⁴⁰ AAN, TRS, sygn. 17, s. 270-294.

Tabela 3.

**Struktura Ministerstwa Sprawiedliwości
(luty 1918)**

Minister Sprawiedliwości – Stanisław Bukowiecki

Podsekretarz Stanu przy Ministrze Sprawiedliwości – Wacław Makowski

Podstawowa jednostka organizacyjna (w ramach wewnętrzny podział danej jednostki organizacyjnej)	Skład osobowy
Biuro Przyboczne Ministra Sprawiedliwości	Bohdan Dzieciółowski
Rada Ministerstwa przewodniczący zastępca przewodniczącego członkowie	Stanisław Bukowiecki Stefan Dziewulski 1. Wacław Makowski (podsekretarz stanu) 2. Stanisław Szrednicki (pierwszy prezes sądu najwyższego) 3. Stanisław Staniszewski (prezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie) 4. Józef Higersberger (prezes Sądu Apelacyjnego w Lublinie) 5. Antoni Żydok (sędzia Sądu Najwyższego) 6. Jan Jakub Litauer (sędzia Sądu Najwyższego) 7. Jakub Glass (prokurator Sądu Najwyższego) 8. Bronisław Sobolewski (prokurator Sądu Apelacyjnego w Warszawie) 9. Leon Supiński (wiceprezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie) 10. Wacław Salkowski (prezes Sądu Okręgowego w Lublinie) 11. Dominik Anc (adwokat) 12. Ludwik Ręczlerski (adwokat) 13. Henryk Ettinger (adwokat) 14. Wiktor Sokołowski (członek byłej TRS)
Kancelaria Ministerstwa sekretarz generalny, kierownik kancelarii Biuro Podawcze Registratura Ekspedytura	Jerzy Lande 1 osoba 6 osób 14 osób

<p>Personel służbowy</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. woźni 2. posługacze, stróże 3. gońcy 	<p>5 osób 6 osób 5 osób</p>
<p>Sekcja Osobowa</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. naczelnik 2. zastępca naczelnika 3. starsi referenci 4. referenci 5. kanceliści 6. dietariusz <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>Referaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Wyższych Urzędników Sądowych b) Sądów Pokoju c) Notariatu i Hipoteki d) Aplikantów Sądowych e) Organizacji Adwokatury f) Komorników Sądowych, Średnich i Niższych Urzędników </div>	<p>Eugeniusz Śmiarowski Bohdan Chełmicki 4 osoby 1 osoba 2 osoby 1 osoba</p>
<p>Sekcja Ustawodawcza i Redakcyjna</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. naczelnik Sekcji 2. starszy referent 3. sekretarze 4. dietariusz <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>Wydziały:</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Ustawodawczy: Referat Prawa Cywilnego i Administracyjnego Referat Prawa Karnego Biblioteka b) Redakcyjny </div>	<p>Wacław Kinel 1 osoba 3 osoby 1 osoba</p>
<p>Sekcja Administracyjna</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>Wydziały:</p> <ol style="list-style-type: none"> b) Skarbowy Referat Ogólny Referat Kontroli Referat Księgowości c) Administracyjny d) Ogólny e) Więzienny f) Statystyczny </div>	

Początkowo organizowano zebrania przedstawicieli wszystkich referatów, w celu zapoznania się z pracami toczącymi się w poszczególnych jednostkach organizacyjnych Ministerstwa. Z czasem jednak zastąpiły je mniej liczne, ale sprawniej przebiegające zebrania kierowników sekcji i wydziałów z udziałem sekretarza generalnego, a pod przewodnictwem ministra sprawiedliwości lub jego zastępcy.

Ministerstwo Sprawiedliwości pełniło wiele funkcji. Były to przede wszystkim czynności związane z zarządzeniem sądownictwa w Królestwie Polskim, ale także prace organizacyjne nad przygotowaniem nowej wewnętrznej struktury samego Ministerstwa oraz zapewnieniem sądom właściwych warunków funkcjonowania. Była też nieustanna praca ustawodawcza, gdyż akty prawne przygotowane przez Departament Sprawiedliwości przed dniem 1 września 1917 r. stanowiły tylko niezbędne minimum, aby sądy królewskopolskie mogły zacząć działać. Organizację sądową należało ciągle rozwijać, a do tego potrzebne były nowe regulacje prawne. Rada Ministerstwa rozważyła już w ciągu pierwszych miesięcy kilkadziesiąt projektów ustaw i zarządzeń przygotowanych w samym Ministerstwie, m.in. projekty: instrukcji dla policji wiejskiej, instrukcji dla prokuratorów, ustawy o urządach pojednawczych, ustawy o komornikach sądowych, ustawy o ochronie lokatorów i wiele innych. Ministerstwo otrzymywało też od Rady Regencyjnej polecenia opracowywania różnych projektów ustawodawczych dotyczących innych niż sądownictwo dziedzin życia. Członków Ministerstwa Sprawiedliwości powoływano systematycznie do rozmaitych komisji czy narad specjalnych, by służyli fachową pomocą.

Intensywna praca toczyła się w poszczególnych sekcjach i komisjach Ministerstwa. Sekcja Osobowa (zwłaszcza Referat Wyższych Urzędników Sądowych i Referat Sądów Pokoju) czuwała nad prawidłowym ruchem służbowym w sądownictwie, a także nad funkcjonowaniem poszczególnych instytucji wymiaru sprawiedliwości – sądów, urzędów śledczych i prokuratorskich. Zebrane przez nią dane pozwalały określić stopień przeciążenia pracą urzędów sądowych, a w konsekwencji ustalić konieczne zmiany dyslokacyjne. Z uwagi na ciągłe braki personalne w organach wymiaru sprawiedliwości, cały czas kontynuowano czynności kwalifikacyjne w odniesieniu do kandydatów na poszczególne stanowiska⁴¹. Wchodzący w skład Sekcji Osobowej Referat Notariatu i Hipoteki opracowywał projekty ustawy notarialnej i taksy za czynności notarialne oraz przygotowywał reformę kancelarii hipotecznych, ale także załatwiał szereg bieżących spraw związanych z działalnością notariuszy i kancelarii hipotecznych⁴². Referat Aplikantów Sądowych opracował projekt ustawy o aplikacji sądowej i szczegółowe regulacje dotyczące m.in. przebiegu kursów teoretycznych i praktycznych dla aplikantów oraz przeprowadzania

---

⁴¹ Ibidem, s. 270-272.

⁴² Ibidem, s. 272-274.

egzaminów dla aplikantów⁴³. Referat Organizacji Adwokatury przygotował projekty: statutu palestry, postępowania w sprawach dyscyplinarnych adwokatów oraz projekt taksy adwokackiej. Projekt statutu palestry wykorzystano kilka miesięcy później, gdy w grudniu 1918 r. wydawano, już w niepodległej Polsce, dekret regulujący urząd adwokatury w byłym Królestwie Polskim. Podobną pracę wykonał Referat Komorników Sądowych i Średnich i Niższych Urzędników, opracowując projekty ustawy o komornikach wraz z taksą dla komorników oraz ustawy dla woźnych sądowych. Do tego referatu należało też prowadzenie kursów dla urzędników sądowych⁴⁴.

Wydział Redakcyjny, wchodzący w skład Sekcji Ustawodawczej i Redakcyjnej, zajmował się redakcją dwóch dzienników publikacyjnych: Dziennika Praw Królestwa Polskiego oraz Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości. Pierwszy z nich był przeznaczony do promulgacji ustaw Królestwa Polskiego, były w nim publikowane ustawy zatwierdzone przez Radę Regencyjną, dekrety Rady Regencyjnej oraz rozporządzenia z mocą ustawy. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości był przeznaczony do publikacji wewnętrznych zarządzeń ministra sprawiedliwości oraz przedruków innych aktów prawnych, które odnosiły się do wymiaru sprawiedliwości. Nie było to wydawnictwo periodyczne, lecz ukazywało się w miarę potrzeby. Wydział Redakcyjny czuwał też nad innymi wydawnictwami urzędowymi, jak chociażby wydaniem kodeksu karnego czy procedury karnej, oraz uczestniczył w rozprawieniu prywatnego wydania procedury cywilnej⁴⁵.

Nad finansami wymiaru sprawiedliwości czuwał Wydział Skarbowy, który w szczególności zajmował się układaniem budżetów, zarządzał kapitałami sądownictwa, określał normy wynagrodzeń pracowników sądownictwa, sprawował kontrolę nad finansami poszczególnych urzędów sądowych i układał sprawozdania z wykonania budżetów⁴⁶. Osobno układano budżety utrzymania sądów królewsko-polskich i osobno budżety Ministerstwa Sprawiedliwości. Ogólna kwota budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości za styczeń i luty 1918 r. wynosiła po 59 875 marek za każdy miesiąc, a za okres od marca do czerwca łącznie 425 200 marek. Podobnie wyglądały wcześniejsze budżety Departamentu Sprawiedliwości, z okresu po przejęciu zarządu sądownictwa: we wrześniu 1917 r. budżet wynosił 43 500 marek, w październiku – 50 875 marek, w listopadzie – 55 935 marek, a w grudniu 1917 r. – 59 900 marek⁴⁷. Budżety sądownictwa ciągle jeszcze wymagały uzgodnień z władzami okupacyjnymi, choć Ministerstwo podejmowało starania, by mogły być one w całości przejęte przez Ministerstwo Skarbu.

---

⁴³ Ibidem, s. 274.

⁴⁴ Ibidem, s. 275-277.

⁴⁵ Ibidem, s. 281-285.

⁴⁶ Ibidem, s. 285-288.

⁴⁷ Ibidem, s. 289-290.

Pierwszy rok funkcjonowania Ministerstwa Sprawiedliwości upłynął pod znakiem intensywnej pracy. Miała ona w przyszłości przynieść ogromne korzyści państwu, które od podstaw musiało budować swoje struktury, ale pozwoliła też na ustabilizowanie się samego Ministerstwa jako jednego z centralnych organów II Rzeczypospolitej. Czas na kolejne wielkie zmiany w działalności Ministerstwa Sprawiedliwości miał nadejść już wkrótce, z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości.